

त्रिभुवन विश्वविद्यालयको चार बर्षे स्नातक तहमा शिक्षणअभ्यास कार्यक्रमको कार्यान्वयन

दिलनाथ फूएल^१ बद्रीप्रसाद फूएल^२ दलबहादुर तामाङ्ग^३

^१अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग, महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, इलाम

इमेल: dnfuel@gmail.com

^२शिक्षा विभाग, महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, इलाम

इमेल: badri.phuel@gmail.com

^३स्नातकोत्तर शोधार्थी, महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, इलाम

सारकथन

प्रस्तुत लेखको उद्देश्य त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्कायमा शिक्षणअभ्यास कार्यक्रम कार्यान्वयनको अवस्था पत्तालगाउँदै यसमा आइपर्ने समस्या समाधानका उपायहरू सुझाउनु रहेको छ। यस अध्ययनको उद्देश्य पूरा गर्न गुणात्मक एवम् सङ्ख्यात्मक अनुसन्धान ढाँचालाई उपयोग गरिएको छ। यहाँ आवश्यक पर्ने गुणात्मक एवम् सङ्ख्यात्मक सूचना प्राथमिक स्रोतबाट सङ्कलन गरिएको छ भने विषयसँग सम्बन्धित प्रकाशित तथा अप्रकाशित सामग्री द्वितीय स्रोत हुन्। त्रिभुवन विश्वविद्यालय, महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, इलामले वि. स. २०७८ सालमा शिक्षाशास्त्रको स्नातक तह चौथो वर्षमा सञ्चालित अभ्यास शिक्षण कार्यक्रममा संलग्न २६ जना क्याम्पस सुपरीवेक्षकहरू मध्ये Ed. 440 पाठ्याङ्क अध्यापन गर्ने ६ जना उद्देश्यमूलक, २५ जना विद्यालय सुपरीवेक्षकहरू मध्ये ६ जना साथै १२५ जनाछात्र शिक्षकहरू मध्ये १८ जना समान सम्भावनायुक्त नमुना छनोट विधिबाट छानिएका उत्तरदाताबाट प्राप्त सूचनाका आधारमा अध्ययन सम्पन्न गरिएको छ। त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्कायद्वारा स्नातक तहमा सञ्चालित शिक्षणअभ्यास कार्यक्रममा संलग्न सुपरीवेक्षक एवम् छात्रशिक्षकहरू नै यसको उद्देश्यमा स्पष्ट भएको देखिएन। यस कार्यक्रमका सम्बन्धमा संलग्न सबै प्रष्ट हुनका लागि कोड नम्बर Ed. 440को विषय अध्यापन गर्ने शिक्षकहरू तथा अध्ययन गर्नेविद्यार्थीहरूलाईशैक्षिक सत्रको कक्षा सुरु हुनुभन्दा अगाडि शिक्षणअभ्यास विभागले बैठकको आयोजना गर्नु पर्दछ। यसका साथै छात्रशिक्षकहरूलाई पठाउने विद्यालयका प्रधान अध्यापक तथा विद्यालय सुपरीवेक्षकहरूलाई विद्यालय शिक्षण कार्यक्रम अगावै संयुक्त बैठकको आयोजना गर्नु पर्दछ। यस्ता बैठक

एवम् सेमिनारमार्फत सम्बद्ध सबैलाई आफ्नो जिम्मेवारीको बोध गराइयो भने शिक्षणअभ्यास कार्यक्रमको उद्देश्य प्राप्त गर्न मद्दत पुग्ने देखिएको छ ।

मुख्य शब्दावली: सूक्ष्म शिक्षण, सहपाठी शिक्षण, शिक्षणअभ्यास, सुपरीवेक्षण, छात्रशिक्षक, सहयोगी विद्यालय

सन्दर्भ

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्कायको स्नातक तथा स्नातकोत्तरतहमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरूका लागि शिक्षणअभ्यास पाठ्यांश अनिवार्य रूपमा पूरा गर्नुपर्ने पाठ्यांश हो । शिक्षणअभ्यासलाई शिक्षाशास्त्र सङ्कायको महत्वपूर्ण पाठ्यांशका साथै शिक्षाशास्त्र सङ्कायको आत्माको रूपमा मानिन्छ । छात्रशिक्षकहरूले सैद्धान्तिक रूपमा प्राप्त गरेको ज्ञानलाई व्यवहारमा उतार्न लगाउने तथा उनीहरूलाई शिक्षण र यससँग सम्बन्धित कार्यहरूमा संलग्न गराइ शिक्षणसम्बन्धी दक्षता अभिवृद्धि गराउने सन्दर्भमा यसको उच्च भूमिका रहन्छ । यसैगरी शिक्षणका सन्दर्भमा योजना बनाई कार्यान्वयन, खास उद्देश्य किटान गरी शिक्षण, शैक्षिक सामग्री तथा नवीनतम शिक्षण विधि तथा प्रविधिको छनोट र प्रयोग, कक्षा व्यवस्थापन, प्रभावकारी रूपमा मूल्याङ्कन, अतिरिक्त क्रियाकलाप सञ्चालन एवम् व्यवस्थापन, बाल मामिला अध्ययन, सिकाइसम्बन्धी परीक्षण जस्ता कार्यमा दक्षता हासिल गर्नका लागि यसको आवश्यकता रहेको छ । यस सन्दर्भमा त्रिभुवन विश्वविद्यालयले विश्व परिवेश, समयको माग आदिलाई ख्याल गर्दै वि. स. २०७२ देखि शिक्षाशास्त्रमा तीन वर्षे स्नातक कार्यक्रमलाई परिमार्जन गरी चार वर्षे बनाएको छ । यसैले यो अध्ययन त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्कायमा शिक्षणअभ्यास कार्यक्रमको अभ्यास कसरी भइरहेको छ ? भन्ने विज्ञासाको सेरोफेरोमा यो अध्ययन सम्पन्न गरिएको छ ।

परिचय

परम्परागत रूपमा शिक्षण भनेको शिक्षार्थीलाई मानवीय वातावरणमा मात्र समायोजन गर्नु हो भने अहिले आएर शिक्षार्थीलाई जस्तो सुकै सामाजिक वातावरणमा समायोजन हुन सक्ने नागरिकको तयारी गर्नुलाई शिक्षण भनिन्छ । शिक्षणले विद्यार्थीहरूको आवश्यकताहरू पूरा गर्न, विद्यार्थीहरूलाई सिकाइमा संलग्न गराउन, सिकाइमा विद्यार्थीहरूको आत्मविश्वास बढाउन एवम् विद्यार्थीहरूलाई आगामी सफलताको लागि तयार पार्ने काम गर्दछ । थ्रोन्डाइक (सन् १९०६) का अनुसार समाजले निर्धारण गरेका महत्वपूर्ण

लक्ष्यहरू विद्यार्थीको व्यवहारमा मुखरित गर्ने क्रममा उपयोग गरिने क्रियाकलापहरूलाई शिक्षण भनिन्छ । गेज (सन् १९७८) ले शिक्षणलाई एक व्यक्तिले अर्को व्यक्तिलाई सिकाउन सहज बनाउनको लागि अवलम्बन गर्ने गतिविधिको रूपमा परिभाषित गरेको छ ।

शिक्षणअभ्यास विशेषतः शिक्षणसम्बन्धी ज्ञान, सिप र दक्षता अभिवृद्धिका लागि गरिने अभ्यास हो । यो निश्चित समयावधिमा विद्यालय वा क्याम्पसहरूमा गरिने प्रयोगात्मक र अभ्यासात्मक शैक्षणिक क्रियाकलाप हो । यसलाई अभ्यास शिक्षण पनि भन्ने गरिन्छ । शिक्षणअभ्यासले शिक्षाशास्त्रका विषयमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरूले पूर्वनिर्धारित पाठ्यक्रमको आवश्यकता पूर्ति गर्नका लागि तोकिएको समयभरि खटाइएको सहयोगी विद्यालयमा गई गरिने प्रयोगात्मक र अभ्यासात्मक अध्यापन कार्यलाई जनाउँछ (ढकाल, २०६८) ।

मराईस र मेइयर (सन् २००४), पेरी (सन् २००४) र माकोसा, सुम्बा र सुम्बा (सन् २००७) ले शिक्षणअभ्यासलाई सिद्धान्तहरूको व्यवहारमा लागू गर्नको लागि शिक्षण सेवामा विशिष्ट प्रशिक्षणको अभिन्न अङ्गको रूपमा वर्णन गर्दछन् । यस्तो प्रशिक्षण योग्य शिक्षकको हैसियत प्राप्त गर्नका साथै शिक्षणमा आवश्यक सबै मापदण्डहरू हासिल गर्न विद्यार्थी शिक्षकले कम्तीमा पनि विद्यालयमा शिक्षणअभ्यास गर्नुपर्छ ।

शिक्षणअभ्यासले शिक्षार्थीमा पेसागत विकास गर्दै सक्षम शिक्षकहरूको तयारी गर्ने काममा मुख्य भूमिका खेल्दछ । शिक्षणअभ्यास अवधिभर सुपरीवेक्षक तथा सहायक सुपरीवेक्षकहरू एवम् विद्यालयका सल्लाहकार शिक्षकहरूले विद्यार्थी शिक्षकहरूको पेसागत विकासमा प्रभावकारी सुपरीवेक्षण गरेर सहयोग प्रदान गर्दछन् । एक प्रभावकारी सुपरीवेक्षकले लिखित रूपमा संस्थाको मूल्याङ्कनका मापदण्डअनुरूप सुझाव प्रदान गरेर विद्यार्थी शिक्षकको आत्म-प्रतिबिम्बलाई प्रोत्साहन दिई प्रशिक्षार्थी शिक्षकहरूको प्रगतिलाई अझ राम्रो बनाउन सहयोग गर्दछ (स्नो-गेरोनो, सन् २००८) । भार्गव (सन् २००९) ले अभ्यास शिक्षण बोर्डमा लेखन, पाठ परिचय, कक्षा अनुशासन र मिडिया प्रयोग जस्ता सिपहरूको प्रयोगमा मात्र सीमित रहेको र छात्रशिक्षकहरूको क्रमिक विकास, शिक्षणमा नयाँ दृष्टिकोण अपनाउने जस्ता उत्प्रेरकमा कम जोड दिइएको टिप्पणीहरू प्रस्तुत गरेका छन् ।

दुबे (सन् १९८१) ले भारतको मध्यप्रदेश र महाराष्ट्रका माध्यमिक विद्यालयमा भइरहेको शिक्षणअभ्यासको तुलनात्मक अध्ययन गर्दा पाठ्यक्रममा नै छात्रशिक्षकहरूको मूल्याङ्कन गर्ने स्पष्ट व्यवस्था नभएको, शिक्षणअभ्यासका लागि वित्तीय समस्या रहेको, शिक्षणअभ्यास सम्पन्न गरी स्नातक

भइसकेपछि रोजगारीको व्यवस्था नभएको, उनीहरू ढीलोगरी भर्ना हुन आउने गरेका र फिल्ड कार्य तथा तालिमलाई कम महत्व दिएकाले उनीहरूमा अपेक्षित ज्ञान र सीप आर्जन नभएको निष्कर्ष निकालेका छन् ।

कलेजमा सिकेको सिद्धान्तलाई कक्षाकोठाको अभ्यासमा जोड्नु शिक्षणअभ्यासको मुख्य उद्देश्य हो । यसले छात्रशिक्षकहरूलाई शिक्षण पेशामा सामाजिकीकरण गर्ने अवसर प्रदान गर्दछ (गुजर, सन् २००९)। शिक्षणअभ्यासमा आवश्यक पर्ने सबै अभ्यासको तयारी र सीपहरूको संगठन गरिन्छ (कार्थोजेन, लाओघरान र रसेल, सन् २००६)। छात्र शिक्षकहरूलाई अध्यापनगर्न पठाउनु अघि अभ्यास गराउनु पर्छ । यस तयारी अन्तर्गतसुक्ष्मशिक्षण, एकल पाठयोजना निर्माण, प्रदर्शन र अवलोकन, सहकर्मी शिक्षण स्रोतहरूको व्यवस्था पर्दछन् (कागोडा, सन् २०११; सबन रकोक्लर, सन् २०१३)।

प्रत्येक शिक्षकको आफ्नै शिक्षण दर्शन हुन्छ। उनीहरूसँग व्यापक (एक्लेक्टिक) शिक्षण अनुभवहरू समेत हुन्छन् । यही दर्शनले उनीहरूलाई प्रमुख शैक्षिकविश्वास एवम् प्रणालीहरूबाट उत्कृष्ट तरिका छनौट गर्न सक्षम बनाइ शिक्षणका लागि राम्रो विकल्प प्रदान गर्दछन् (मुवाञ्जा, सन् २०१७)। शिक्षकका व्यक्तिगत र अद्वितीय शिक्षण विचारहरूले कक्षाकोठामा सञ्चालनहुने विभिन्न क्रियाकलापहरूकोनिर्णय गर्न उनीहरूलाई मार्गदर्शन प्रदान गर्दछ । उनीहरूले आफ्नो मौलिक विचारमा आधारित हुँदै विद्यार्थीहरूको आवश्यकतालाई ध्यानमा राखी सबै कक्षागत क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्नुपर्छ (पेजारो, सन् २०१६) ।

मराईस र मेइयर (सन् २००४) का अनुसार शिक्षणअभ्यासका माध्यमबाट छात्र शिक्षकहरूले प्राप्त गरेका अनुभवहरूलाई कक्षा कोठाका साथै विद्यालयमा समेत उपयोगको अभ्यास गर्ने काम गर्छन् । मराईस र मेइयर (सन् २००४) ले अझ अगाडि भन्नु हुन्छ किशिक्षणअभ्यासमा छात्रशिक्षकलाई राम्रो प्रशिक्षण गरेर पठाउनु नै महत्वपूर्ण र चुनौतीपूर्ण कार्य हो । विशेष गरी दक्षिण अफ्रिकाका विकासशील देशहरूमा शिक्षणअभ्यासलाई प्रभावकारी बनाउन यहाँका विद्यालयहरू बिचको भौगोलिक दुरी, शिक्षकहरूको कमजोर र असमान क्षमता, विशेषज्ञताको अभाव, स्रोत साधनको व्यापक अभाव, अनुशासनको अभाव जस्ता चुनौतीहरू सम्बद्ध व्यक्ति एवम् छात्रशिक्षकहरूको व्यापक छलफलबाट घटाउन सकिन्छ । यदि यस्ता चुनौतीहरूलाई सम्बोधन गर्न सकिएन भने शिक्षणअभ्यासको क्रममा छात्र शिक्षकहरूको प्रदर्शनलाई असर गर्न सक्दछ र लामो समयसम्म शिक्षण पेशाप्रतिको उनीहरूको धारणालाई असर गर्न सक्दछ (क्विक र सिबोर्गर, सन् २००५)।

क्विक एण्ड सिबोर्गर(सन् २००५) ले गरेको अध्ययनमा सहभागीहरूले परम्परागत तरिकाबाट गरिने शिक्षणअभ्यासले अहिलेको बद्लिंदो विश्व परिवेशमा एक तिहाइ उद्देश्य मात्र समायोजन गर्न सक्ने बताउनुका साथै शिक्षणअभ्यास जतिसुकै लामो अवधि वा जुनसुकै रूपमा गरिए पनि यसको उद्देश्य सिकाउने अभ्यास नै रहेको बताएका छन् ।

शिक्षणअभ्यासले आत्मविश्वास प्राप्त गर्ने अवसर, सिद्धान्तहरूलाई व्यावहारिक प्रयोगमा ल्याउने मौका प्रदान गर्दै, सक्षम र प्रभावकारी शिक्षण सिप र मनोवृत्ति विकास गर्ने अवसर, विषयवस्तुको ज्ञानमा सुधार गर्ने अवसर, रचनात्मक आलोचनाका फाइदाहरूबाट लाभ उठाउने मौका, आत्म-मूल्याङ्कनबाट आफ्ना कमजोरीहरू पत्ता लगाउने अवसर प्रदान गर्दछ (ब्राउन र ब्राउन, सन् १९९०) । त्यस्तै मेरीफिल्ड (सन् १९९७) का अनुसार शिक्षणअभ्यासले विद्यार्थीहरूलाई शिक्षक शिक्षा पाठ्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने कार्यमा प्राप्त ज्ञान रसिपहरू लागु गर्न, असल शिक्षण अनुरूप आफ्नो मनोवृत्ति प्रदर्शन गर्न, सिकाइका धेरै सिद्धान्तहरू र बहुविधि तथा शिक्षण रणनीतिहरू लागु गर्न, शिक्षकको भूमिकाको पहिचान गर्न, शिक्षण कार्यको पूर्ण दायरामा प्रवेश-स्तरको क्षमता विकास गर्न, पेसागत नैतिक व्यवहार प्रदर्शन गर्दछ। पेरी (सन् २००४) बताउँछिन् कि शिक्षणअभ्यासले आफ्ना अनुभवहरूलाई कुनै न कुनै रूपमा प्रयोग गर्न, शिक्षणका लागि विशेष ज्ञानको विकास गर्दै त्यसको उपयोगमा गरिने अभ्यासलाई उच्च स्तर प्राप्त गर्दै शिक्षणका विभिन्न पक्षको सम्बन्धमा ज्ञान र क्षमताहरू विकास गर्न यसले योगदान पुऱ्याउँछ ।

यस सन्दर्भमा त्रिभुवन विश्वविद्यालयले विश्व परिवेश र समयको माग आदिलाई ख्याल गर्दै २०७२ देखि शिक्षाशास्त्रमा तीन वर्षे स्नातक कार्यक्रमलाई परिमार्जन गरी स्नातक तह चार वर्षे बनाएको छ । परिमार्जित चार वर्षे कार्यक्रममा २,२०० पूर्णाङ्क कायम गरी नयाँ पाठ्यांशको संरचना लागु गरेको छ । चार वर्षे वि. एड. तहको चौथो वर्षका लागि तयार पारिएका विभिन्न पाठ्यांशहरू मध्ये शिक्षणअभ्यास पाठ्यांश १०० पूर्णाङ्क राखेर तयार पारिएको प्रयोगात्मक प्रकृतिको पाठ्यांश हो । शिक्षार्थीहरूले सिकेका ज्ञान, सिपलाई व्यवहारमा प्रयोग गर्ने क्षमताको विकास गराउने मूल ध्येय राखी प्रस्तुत पाठ्यांश तयार भएको छ । अतः यसमा समाविष्ट व्यवस्था, विद्यार्थीहरूले गर्नुपर्ने कार्यहरू, कार्य गर्दा भोगेका अनुभव, समस्या आदिप्रति सम्बद्ध पक्षहरूको दृष्टिकोणलाई समेटेर प्रस्तुत अध्ययन सम्पन्न गरिएको छ ।

उद्देश्य

यस अध्ययनको उद्देश्य त्रिभुवन विश्वविद्यालय महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस इलामको सापेक्षतामा शिक्षणअभ्यास कार्यक्रमको अभ्यासको पहिचान गर्दै सो कार्यान्वयनमा आइपर्ने समस्या समाधानका उपायहरू सुझाउनु रहेको छ ।

अध्ययन विधि

यस अध्ययनको उद्देश्य पूरा गर्न गुणात्मक एवम् सङ्ख्यात्मक ढाँचाको प्रयोग भएको छ । यहाँ आवश्यक पर्ने गुणात्मक एवम् सङ्ख्यात्मक सूचना अध्ययनकर्ता स्वयम् छनोटमा परेकाका व्यक्तिहरूसँग अन्तर्वार्ता एवम् छलफलका माध्यमबाट प्राथमिक सूचना सङ्कलन गरिएको छ भने अध्ययनसँग सम्बन्धित प्रकाशित तथा अप्रकाशित सामग्री अध्ययनका द्वितीय स्रोत हुन् । यो अध्ययन त्रिभुवन विश्वविद्यालय, महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, इलाममा २०७८ सालमा शिक्षाशास्त्रको स्नातक तह चौथोवर्षमा सञ्चालित शिक्षणअभ्यास कार्यक्रममा संलग्न २६ जना क्याम्पस सुपरीवेक्षकहरू मध्ये Ed. 440 पाठ्याङ्क अध्यापन गर्ने ६ जना उद्देश्यमूलक नमुना छनोट, २५ जना विद्यालय सुपरीवेक्षकहरू मध्ये ६ जना तथा १२५ जना छात्र शिक्षकहरू मध्ये १८ जना समान सम्भावनायुक्त नमुना छनोट विधिबाट छानिएका व्यक्तिहरूबाट प्राप्त सूचनाका आधारमा सम्पन्न गरिएको छ ।

नतिजाको विश्लेषण तथा छलफल

यस अध्ययनमा अध्ययनकर्ताले अध्यापन गर्ने त्रिभुवन विश्वविद्यालयमहेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, इलाममा २०७८ सालमा शिक्षाशास्त्रको स्नातक तह चौथो वर्षमा सञ्चालित शिक्षणअभ्यास कार्यक्रममा संलग्न व्यक्तिहरूबाट प्राप्त सूचनाका आधारमा देखिएको अवस्थालाई निम्नअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत शिक्षणअभ्यासको प्रावधान

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत शिक्षणअभ्यास एक प्रयोगात्मक पाठ्यांश हो । यस पाठ्यांशले प्रत्येक छात्र शिक्षकलाई कक्षामा सिकेको शिक्षणसँग सम्बन्धित सैद्धान्तिक ज्ञानलाई व्यवहारमा उतार्न मद्दत गर्दछ । यस पाठ्यांशको १०० पूर्णाङ्कको मूल्याङ्कन गर्न निम्न अनुसार अङ्क विभाजन गरिएको छ ।

तालिका १

Ed. 440 पाठ्याङ्कको आन्तरिक र बाह्य मूल्याङ्कनका लागि अङ्क विभाजन तालिका

शीर्षक	आन्तरिक मूल्याङ्कन		बाह्य मूल्याङ्कन	
	पूर्णाङ्क	उत्तिर्णाङ्क	पूर्णाङ्क	उत्तिर्णाङ्क
सूक्ष्म शिक्षण	१५	६	४०	१६
सहपाठी शिक्षण	२०	८		
विद्यालय शिक्षण	२०	८		
सहयोगी विद्यालय	५	२		
जम्मा	६०	२४	४०	१६

स्रोत: त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय, २०७६

तालिका १ ले त्रिभुवन विश्वविद्यालयको हाल सञ्चालित चारवर्षे स्नातक (बी.एड.) को चौथो वर्षको शिक्षणअभ्यास Ed. 440 पाठ्याङ्कको निर्धारित १०० पूर्णाङ्क मध्ये आन्तरिक मूल्याङ्कनका लागि ६० अङ्क र बाह्य मूल्याङ्कनका लागि ४० अङ्क विभाजन गरेको देखाएको छ। यस विषयमा उत्तिर्ण हुन सम्बन्धित प्रत्येक शिर्षकमा ४० प्रतिशतका दरले अङ्क ल्याई कूल १०० पूर्णाङ्कमा कम्तीमा ४० अङ्क ल्याउनु अनिवार्य हुन्छ। त्यसैगरी यो शिक्षणअभ्यास पाठ्याङ्कको उद्देश्यहरूमा कक्षा शिक्षणका लागि योजना बनाउनु र त्यसलाई कार्यान्वयन गर्न, उपयुक्त शैक्षिक सामग्रीहरूको छनोट, निर्माण र प्रयोग गर्ने, उपयुक्त शिक्षण विधिको छनोट र प्रयोग गर्ने, शिक्षण उद्देश्य प्राप्तिका लागि विभिन्न मूल्याङ्कनका साधनहरूको निर्माण र प्रयोग गर्ने, कक्षा शिक्षणका साथै परीक्षा सञ्चालन गर्ने, विद्यार्थीहरूको प्रगति विवरण तयार गर्ने, शिक्षणका लागि उचित कक्षाकोठा व्यवस्थापन र बसाइ व्यवस्थापन गर्ने, अतिरिक्त क्रियाकलापको व्यवस्था गर्ने, सहपाठी छात्रशिक्षकहरूको शिक्षण सिपको अवलोकन गरी विश्लेषण गर्ने, शिक्षणमा शिक्षकले निर्वाह गर्नुपर्ने विभिन्न भूमिका एवम् उत्तरदायित्वको पहिचान गर्ने, आवश्यकतानुसार समूह विभाजन गरी विद्यार्थीहरूलाई सिकाइ कार्यमा सक्रिय बनाउने, शिक्षा ऐन नियमको अध्यायन गरी विद्यालयले तयार गर्नुपर्ने विभिन्न रेकर्डहरूको गहन अध्ययन गरी अभिलेख निर्माण गर्न अभ्यास गर्ने, विभिन्न शैक्षणिक योजनाहरू निर्माण गर्ने, सम्बन्धित तह र विषयको पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकको अध्ययन गरी विश्लेषण गर्ने, प्रश्नपत्र निर्माण गरी परीक्षा सञ्चालन र विश्लेषण गर्ने सिप विकास गराउने रहेका छन् (त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, २०७६)।

यहाँ उल्लिखित उद्देश्य पूरा गर्न छात्रशिक्षकले गर्ने अभ्यासलाई दुई भागमा बाँडिएको छ। पहिलो भागमा क्याम्पसभित्र अरू विषयमा जस्तै एक शैक्षिक सत्रभरि नै १५० पाठ्यभार अध्यापन गरी

शिक्षणअभ्यासलाई थप प्रभावकारी बनाउन खोजिएको छ । यसलाई पाठ्यक्रममा चार चरणमा विभाजन गरिएको छ । यसको पहिलो चरणमा शिक्षणअभ्यासको समग्र अभिमुखीकरण गराउनु पर्ने तथा दोस्रो चरणमा क्याम्पसभित्र गरिने शैक्षिक योजना निर्माणमा, सूक्ष्म शिक्षण, सहपाठी शिक्षण, परीक्षण निर्माणका साथै पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक विश्लेषण गर्नुपर्ने रहेको छ । त्यस्तै तेस्रो चरणमा छात्रशिक्षकले क्याम्पसमा गरेका अभ्यासलाई विद्यालयको वास्तविकतामा कार्यान्वयन गर्न विद्यालय शिक्षणका लागि २० दिनको अवधि निर्धारण गरिएको छ भने चौथो चरणमा अभ्यास शिक्षणको समग्र प्रतिवेदन तयारीको अभ्यास रहेको छ ।

शिक्षणअभ्यासमा संलग्न व्यक्तिहरूको यसप्रतिको दृष्टिकोण

शिक्षणअभ्यासमा संलग्न छात्रशिक्षक, क्याम्पस सुपरीवेक्षक (प्राध्यापक), विद्यालय सुपरीवेक्षक (शिक्षक) का साथै विद्यालय एवम् क्याम्पस प्रशासनसँग गरिएको अन्तर्वार्ता तथा छलफलका माध्यमबाट प्राप्त शाब्दिक सूचनालाई सङ्क्षिप्त बुँदागत रूपमा निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

शिक्षणअभ्यासका सम्बन्धमा क्याम्पसका सुपरिवेक्षकहरूको दृष्टिकोण

नमुनामा परेका शिक्षणअभ्यासमा संलग्न हुने महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, इलामका सुपरीवेक्षकहरूसँग सामुहिक छलफल तथा व्यक्तिगत रूपमा समेत अन्तर्वार्ता साथै छात्रशिक्षक (विद्यार्थी शिक्षक) को पाठयोजनामा उनीहरूले दिएको प्रतिक्रियालाई तालिका २ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका २

शिक्षणअभ्यासका सम्बन्धमा क्याम्पस सुपरीवेक्षकहरूको दृष्टिकोण

क्र.स.	सूचक	सहमत	असहमत	सहमत प्रतिशत
१.	अभ्यास शिक्षणको पाठ्यक्रम निर्माण भएको छ ।	३	३	५०
२.	यो अनावश्यक बोझ हो ।	३	३	५०
३.	यसले कर्तव्यप्रति लगनशील हुन प्रेरित गर्दछ ।	३	३	५०
४.	यसले समयनिष्ठ बनाउँछ ।	६	०	१००
५.	क्याम्पस अधिकारीप्रति आज्ञाकारी र सम्मान गर्नुपर्दछ ।	३	३	५०
६.	यसले शैक्षिक सुधारमा सहयोग गर्दछ ।	४	२	६६
७.	यसले शिक्षक र विद्यार्थीहरू बिच सम्बन्ध राम्रो बनाउँछ ।	४	२	६६
८.	यसले क्याम्पस र विद्यालय बिच राम्रो समन्वय गर्दछ ।	४	२	६६

९.	यसले विद्यार्थीहरूको समय खेर फाल्ने काम गर्दछ।	४	२	६६
१०.	आवश्यक समयमा विद्यालयलाई सहयोग गर्दछ।	३	३	५०
११.	यसले पेसागत विकासलाई प्रवर्द्धन गर्दछ।	४	२	६६
१२.	अभ्यास शिक्षण औपचारिकता मात्र हो।	४	२	६६

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०७८

तालिका २ मा प्रस्तुत सूचकहरूमा शिक्षाशास्त्र सङ्कायमा शिक्षण गर्ने शिक्षक सतप्रतिशत सहमत भएको पाइएन। सबै शिक्षकलाई आफूले अध्यापन गर्ने विषयको पाठ्यांश तयारी छ कि छैन भन्ने कुरा नै थाहा नहुनु युक्तिसङ्गत ठहरिदैन। यसबाट क्याम्पस सुपरीवेक्षकहरूले शिक्षणअभ्यासमा आफ्नो कर्तव्यलाई पूरा नगरेको स्पष्ट हुन्छ। उनीहरूले यसलाई गम्भीरतापूर्वक नलिई औपचारिकताको रूपमा लिइएका छन् भने कतिपयले विद्यार्थीलाई सक्षम बनाउनु आफ्नो कर्तव्य ठान्दछन्। उनीहरूले शिक्षणअभ्यास मार्फत छात्रशिक्षकमा पेसागत क्षमताको विकास गर्ने कुरामा भने सहमति जनाएका छन्।

शिक्षणअभ्यासका सम्बन्धमा छात्र शिक्षकहरूको दृष्टिकोण

नमुनामा परेका शिक्षणअभ्यासमा संलग्न हुने छात्रशिक्षकहरूसँग सामुहिक छलफल तथा व्यक्तिगत रूपमा समेत अन्तर्वार्ता साथै छात्रशिक्षकको पाठयोजना समेतको अवलोकनबाट प्राप्त निष्कर्षलाई तालिका ३ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका ३

शिक्षणअभ्यासका सम्बन्धमा छात्र शिक्षकहरूको दृष्टिकोण

क्र.स.	सूचक	सहमत	असहमत	सहमत प्रतिशत
१.	अभ्यास शिक्षणको पाठ्यक्रम निर्माण भएको छ।	६	१२	३३
२.	यो अनावश्यक बोझ हो।	१२	६	६६
३.	यसले कर्तव्यप्रति लगनशील हुन प्रेरित गर्दछ।	९	९	५०
४.	यसले समयनिष्ठ बनाउँछ।	९	९	५०
५.	क्याम्पस अधिकारीप्रति आज्ञाकारी र सम्मान गर्नुपर्दछ।	१२	६	६६
६.	यसले शैक्षिक सुधारमा सहयोग गर्दछ।	१२	६	६६
७.	यसले शिक्षक र विद्यार्थीहरू विच सम्बन्ध राम्रो बनाउँछ।	१८	०	१००
८.	यसले क्याम्पस र विद्यालयविच राम्रो सम्बन्ध गर्दछ।	९	९	५०

९.	यसले विद्यार्थीहरूको समय खेर फाल्ने काम गर्दछ।	१२	६	६६
१०.	आवश्यक समयमा विद्यालयलाई सहयोग गर्दछ।	९	९	५०
११.	यसले पेसागत विकासलाई प्रवर्द्धन गर्दछ।	९	९	५०
१२.	अभ्यास शिक्षण औपचारिकता मात्र हो।	१२	९	६६

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०७८

तालिका ३ मा शिक्षणअभ्यासमा संलग्न छात्रशिक्षकहरूले यसलाई अनावश्यक बोझ ठान्दछन्। यो कार्यक्रम औपचारिकताका लागिमात्र हुनुका साथै अनावश्यक समय खेर फाल्ने कार्यक्रमका रूपमा बुझेको देखिन्छ। यति हुँदा हुँदै पनि छात्रशिक्षकहरूको शिक्षणअभ्यासप्रतिको दृष्टिकोणमा मिश्रित प्रतिक्रिया पाइएको छ। छात्रशिक्षकहरू शिक्षणअभ्यासले कर्तव्यमा लगनशील, आज्ञाकारी र विद्यालयप्रतिको सम्मानका साथै शिक्षक र विद्यार्थीहरूसँग राम्रो सम्बन्ध बनाउने कुरामा सहमत देखिन्छन्।

शिक्षणअभ्यासका सम्बन्धमा विद्यालय सुपरीवेक्षकको दृष्टिकोण

नमुनामा परेका शिक्षणअभ्यासमा संलग्न हुने विद्यालय सुपरीवेक्षकहरूसँग सामुहिक छलफल तथा व्यक्तिगत रूपमा समेत अन्तर्वार्ता साथै छात्रशिक्षकको पाठयोजनामा उनीहरूले दिएको प्रतिक्रियाको अवलोकनबाट प्राप्त निष्कर्ष तालिका ४ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका ४

शिक्षणअभ्यासका सम्बन्धमा विद्यालय सुपरीवेक्षकको दृष्टिकोण

क्र.स.	सूचक	सहमत	असहमत	सहमत प्रतिशत
१.	यो अनावश्यक बोझ हो।	२	४	३३
२.	यसले कर्तव्यप्रति लगनशील हुन प्रेरित गर्दछ।	३	३	५०
३.	यसले समयनिष्ठ बनाउँछ।	६	०	१००
४.	यसले शैक्षिक सुधारमा सहयोग गर्दछ।	०	६	०
५.	यसले शिक्षक र विद्यार्थीहरू बिच सम्बन्ध राम्रो बनाउँछ।	३	३	५०
६.	यसले क्याम्पस र विद्यालयविच राम्रो समन्वय गर्दछ।	६	०	१००
७.	यसले विद्यार्थीहरूको समय खेर फाल्ने काम गर्दछ।	३	३	५०
८.	आवश्यक समयमा विद्यालयलाई सहयोग गर्दछ।	३	३	५०
९.	यसले पेसागत विकासलाई प्रवर्द्धन गर्दछ।	२	४	३३

१०. अभ्यास शिक्षण औपचारिकता मात्र हो ।

४

२

६६

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०७८

तालिका ४ मा विद्यालय सुपरीवेक्षकहरूको शिक्षणअभ्यासप्रतिको धारणा प्रस्तुत गरिएको छ । यहाँ सुपरीवेक्षकहरूसवै सूचकमा सहमत भएको पाइएन । उनीहरू शिक्षणअभ्यासलाई अनावश्यक बोझ ठान्दछन् । यसैले यसका सम्बन्धमा नियमित सेमिनारमार्फत उनीहरूलाई स्पष्ट पार्नुपर्ने देखिन्छ । उत्तरदाताहरूको करिब दुई तिहाइले शिक्षणअभ्यास आवश्यक छ र यसले शिक्षणमा पेसागत विकासलाई प्रवर्द्धन गर्न मदत गर्छ भन्ने धारणा दिएबाट विद्यालयका शिक्षकहरू पनि शिक्षणअभ्यास कार्यक्रमप्रति सकारात्मक भएको देखाउँछ ।

छलफल

यस अध्ययनमा अन्तर्वार्ता तथा छलफलका माध्यमबाट प्राप्त सूचनाका आधारमा शिक्षाशास्त्र सङ्कायमा शिक्षणअभ्यासको कार्यान्वयनमा आइपर्ने समस्या तथा तीनका समाधानका विषयहरू यस खण्डमा छलफल गरिएको छ । त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्कायले स्नातक तहलाई चार वर्षे बनाएसँगै विगतदेखि सञ्चालन हुँदै आएको शिक्षणअभ्यास कार्यक्रममा व्यापक फेरबदल गरी क्याम्पस र विद्यालयभित्र गरी दुई खण्डमा विभाजन गरेर कार्यक्रमलाई प्रभावकारी बनाउन प्रयत्न गरेको छ ।

क्याम्पसभित्र सञ्चालित कार्यक्रम

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्कायले क्याम्पसभित्र सञ्चालित कार्यक्रमलाई कोड नम्बर Ed. 440 हप्ताको छ घण्टी हरेक विषयमा पढाउनु पर्ने प्रावधान राखेको छ । यसभित्र पाठ्यक्रम Ed. 440 ले निर्दिष्ट गरेका पाँचवटा क्रियाकलाप गराउनु पर्ने हुन्छ । ती क्रियाकलापहरू मध्ये अभ्यास शिक्षणको अभिमुखीकरण, क्याम्पसमा गरिने शिक्षणअभ्यास (योजना निर्माण, सूक्ष्म शिक्षण, सहपाठी शिक्षण, परीक्षणको निर्माण, पाठ्यक्रम एवम् पाठ्यपुस्तकको विश्लेषणका साथै विद्यालयमा राखिने अभिलेखहरूको अभ्यास) र समग्र प्रतिवेदनको तयारी आदिको अभ्यास क्याम्पसमा गराउनु पर्दछ । यी क्रियाकलाप नै शिक्षणअभ्यास कार्यक्रमका मुटु हुन् । यी क्रियाकलापमा प्रखर रूपमा अभ्यास गराउँदा मात्र विद्यार्थीले पेसागत सक्षमता प्राप्त गर्दछन् भन्ने आसय Ed. 440 पाठ्यक्रमको देखिन्छ ।

अध्ययनमा प्राप्त सूचनाअनुसार विद्यार्थी एवम् शिक्षकले क्याम्पसभित्र सञ्चालन हुने क्रियाकलापलाई महत्व नदिएका कारण कक्षामा विद्यार्थीहरूको उपस्थिति अत्यन्त न्यून रहेको पाइयो । यसले गर्दा ठुलो सङ्ख्यामा छात्र शिक्षकहरूलाई विद्यालय शिक्षणमा समस्या देखिएको छ । यसो हुनुमा

विद्यार्थीको मात्र दोष नभएर क्याम्पस प्रशासनका साथै सम्बन्धित विषय शिक्षकहरूको पनि कमजोरी देखिन्छ। विद्यार्थीहरू कक्षामा अनुपस्थित भएपछि पाठ्यक्रमले निर्दिष्ट गरेका सिपहरूको अभ्यास गर्ने कुरामा बन्धित हुनुका साथै शिक्षणअभ्यासको कार्यान्वयन औपचारिकताका रूपमा मात्रै रहन्छ।

शिक्षणअभ्यासलाई प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्न पाठयोजना र शिक्षण सामग्रीको विकास एवम् प्रयोगमा एकरूपता ल्याउन क्याम्पसभित्र सञ्चालन हुने कक्षालाई नियमित एवम् प्रभावकारी बनाउनु पर्दछ। शिक्षणअभ्यासमा संलग्न शिक्षकहरू विच सुपरीवेक्षणका सम्बन्धमा समन्वय गर्न विद्यालयमा पठाउनु अगाडि बैठक तथा सेमिनार गर्नु पर्ने देखिन्छ। क्याम्पस सुपरीवेक्षकहरूको अभिमुखीकरणले शिक्षणअभ्यासमा एकरूपता ल्याउनका साथै आइपर्ने समस्या र अन्योलहरू हटाउनमा सहयोग गर्दछ। क्याम्पस र विद्यालयहरू विच सुमधुर सम्बन्ध बनाउनका लागि प्रधानाध्यापक, सुपरीवेक्षकहरूका साथै विद्यालयका शिक्षकहरू विच शिक्षणअभ्यास सुरुहुनु अगावै सेमिनारको आयोजना गर्नु पर्दछ। यस्ता सेमिनारले सहभागीहरूका विचमा राम्रो सम्बन्ध बनाउनुका साथै शिक्षणअभ्यासमा आफ्नो जिम्मेवारी बोध गराउछ।

विद्यार्थीलाई शिक्षणअभ्यासमा पठाउने विद्यालयको वितरणमा प्रशासनिक र विभागीय समस्या देखिएको छ। यो क्याम्पस प्रशासन र शिक्षणअभ्यास विभागले सामना गरेको व्यवस्थापकीय समस्या हो। प्रस्तुत अध्ययनका सन्दर्भमा प्रायसः विद्यार्थीहरू क्याम्पस नजिकको विद्यालयमा जान चाहन्छन्। क्याम्पस भन्दा टाढा टाढा रहेका विद्यालयहरूको छनोट गर्दा विद्यार्थीहरूको कक्षा सुपरीवेक्षणमा पनि समस्या हुने देखिएको छ। शिक्षणअभ्यासका लागि विद्यार्थीहरूलाई क्याम्पस आसपासभन्दा बाहिर पठाउँदा क्याम्पसले पर्याप्त तयारी गर्नु पर्दछ। त्यसका लागि क्याम्पसले आवश्यक उपकरण, सुविधा एवम् सामग्रीहरूको व्यवस्था गरेर मात्र टाढाका विद्यालयमा छात्रशिक्षकलाई खटाउनु पर्दछ।

शिक्षा मन्त्रालय र शिक्षाशास्त्र सङ्कायले विद्यालयको पठनपाठनलाई स्तरीय बनाउनका लागि छात्रशिक्षकका लागिमात्र नभएर सम्बन्धित विद्यालयका शिक्षकले समेत कक्षाकोठामा प्रयोग गर्न पाउने गरी ई-सामग्री (कम्प्युटर, प्रोजेक्टर र स्मार्ट बोर्ड) जस्ता शिक्षण सामग्री उपलब्ध गराउनु पर्दछ। शिक्षणअभ्यासमा विद्यालय छनोट गर्दा सुपरीवेक्षक तथा छात्रशिक्षक दुवैका लागि सहज रूपमा पहुँचयोग्य स्थान हुनुपर्छ। विद्यालयको वितरण गर्दा भरसक क्याम्पसको पहुँचमा रहेका वा नजिकका विद्यालयहरूमा मात्र छात्रशिक्षकहरू पठाउनु पर्दछ। क्याम्पसबाट छात्रशिक्षकहरू खटाउँदा धेरै टाढा खटाइयो भने उनीहरूलाई आवास लगायतका समस्या हुने हुँदा भरसक नजिकै खटाउनु पर्दछ। क्याम्पसभन्दा धेरै टाढा

पठाउनु पर्ने अवस्था आएमा छात्रशिक्षकलाई सहयोगको विशेष प्याकेज उपलब्ध गराउनु सान्दर्भिक देखिन्छ । पठाइएका छात्रशिक्षकहरूलाई विद्यालयहरूले फिर्ता गर्दा अपमान महसुस हुने हुँदा यसबाट बच्नका लागि सुरुमानै यकिन गरेर मात्र विद्यालय वितरण गर्नु पर्दछ । शिक्षणअभ्यास विभागले यससम्बन्धी नियमहरू समावेस भएको पाठनोट एवम् दैनिक पाठयोजनामा एकरूपता ल्याउने पुस्तिका प्रकाशित गरी छत्र शिक्षकहरूलाई वितरण गर्नुपर्दछ ।

विद्यालय शिक्षण

शिक्षाशास्त्र संकाय स्नातक तह पाठ्यांस Ed. 440 का अनुसार विद्यालय शिक्षणको लागि छात्रशिक्षकहरू २० दिन सहयोगी विद्यालयमा जानु पर्दछ । यो समयमा उनीहरूले १२ वटा पाठयोजना निर्माण गरेर कक्षा शिक्षण गर्नुका साथै विद्यालय अभिलेख अध्ययन गरी एउटा सहपाठी कक्षा अवलोकन गर्नु पर्दछ । यसका अलावा उत्तरकुञ्जिकासहित एक सेट प्रश्न निर्माण गरी यसको विश्लेषण गर्दै विद्यालय अभिलेख तयार गर्नुका साथै सह (अतिरिक्त) क्रियाकलाप समूहमा अभ्यास गर्नुपर्दछ ।

अधिकांश छात्रशिक्षकहरूले शिक्षणअभ्यासलाई गम्भीरतापूर्वक नलिई औपचारिकताका रूपमा मात्र लिई पर्याप्त ध्यान नदिएको पाइयो । आन्तरिक सुपरीवेक्षणहरू विच समन्वयको अभावले गर्दा उनीहरूले दिने निर्देशनहरूमा एकरूपताको अभाव हुनु पनि अर्को एक समस्या हो । धेरै छात्रशिक्षकहरूले आन्तरिक सुपरीवेक्षकहरूले पूरा समय कक्षा सुपरीवेक्षण नगरेको बताएका छन् । आन्तरिक सुपरीवेक्षकहरू कक्षामा केवल थोरै समय मात्र बसेर स्पष्ट सुझावहरू नदिई नै बाहिरिने गरेको पाइयो । सुपरीवेक्षक सबैले कक्षा सुपरीवेक्षण पछाडि सामुहिक छलफल नगरेका कारण दिइएका सुझावले छात्रशिक्षकहरूमा अझ अन्याय बनाएको पाइयो । शिक्षणअभ्यास सुरु हुनु भन्दा अगाडि क्याम्पस सुपरीवेक्षक, विद्यालयका प्रधान अध्यापक एवम् विद्यालयका सुपरीवेक्षकहरूका विचमा समन्वय स्थापना गर्न क्याम्पसमा संयुक्त रूपमा बैठक एवम् सेमिनारको आयोजना गरेको पाइएन । यसले गर्दा आपसमा समन्वयको अभाव हुनगई विद्यालयमा क्याम्पसले अनावश्यक बोझ थोपरेको महसुस गरी विद्यालयका शिक्षकले छात्रशिक्षकहरूलाई धेरै सहयोग गरेको नपाइएको हुदा सबै पक्षहरू विच समन्वय गर्न संयुक्त बैठक एवम् सेमिनारको आयोजना गर्नु पर्दछ ।

आन्तरिक सुपरीवेक्षकहरूले इमानदारीपूर्वक तोकिएका छात्रशिक्षकहरूको सुपरीवेक्षण गराउने वातावरण बनाउनु पर्दछ । आन्तरिक सुपरीवेक्षणको अनुगमन सम्बन्धित समितिबाट गराउनु पर्दछ । आन्तरिक सुपरीवेक्षकहरू पक्षपाती, असमान व्यवहारका साथै हेल्लो प्रभावमा काम गरेको गुनासोबाट बच्न

मार्किङ प्रणालीलाई अझ पारदर्शी बनाउनु पर्दछ । सुपरीवेक्षकहरूले छात्रशिक्षकहरूको पूरा कक्षा अवलोकनका साथै आवश्यक देखिएका सुझावहरू लिखित रूपमा दिन प्रेरित गर्नुका साथै कक्षा सुपरीवेक्षण पछि सामुहिक छलफल गर्ने प्रचलन वसाउनु पर्दछ ।

शिक्षणअभ्यासमा एउटा शिक्षकलाई बिचमा कक्षा सुपरीवेक्षण गर्न पठाएर अन्तिम मूल्याङ्कन गर्न अर्को शिक्षकलाई पठाइयो भने उनीहरू बीच शिक्षणअभ्यासका सम्बन्धमा समान दृष्टिकोण नदेखिँदा विद्यार्थीहरूमा यो केही होइन बोझमात्र हो भन्ने भावना विकास भएको देखिएको हुँदा एउटा विषय अध्यापन गर्ने छात्र शिक्षकको शिक्षणअभ्यास अवधि भरी एउटा मात्र आन्तरीक सुपरीवेक्षक खटाउने परिपाटी वसाउनु पर्दछ । त्यस्तै शिक्षणअभ्यासको अन्तिम मूल्याङ्कन हुँदा वढी अड्क दिन शिक्षकहरूलाई अनावश्यक दबाव दिने प्रवृत्ति रहेको छ भने सुपरीवेक्षकहरू पनि विद्यार्थीहरूको यथार्थ मूल्याङ्कन गर्नु पर्नेमा हेल्लो प्रभावमा परेको पाइयो । विद्यार्थीहरूले शिक्षणअभ्यासमा अड्क प्राप्त गर्नु भनेको आन्तरिक एवम् बाह्य सुपरीवेक्षकहरूको दया हो भन्ने महसुस गरेको समेत पाइएको हुँदा सम्बन्धित क्याम्पसको शिक्षणअभ्यास विभागले आन्तरिक एवम् बाह्य सुपरीवेक्षकहरूको संयुक्त बैठकको आयोजना गरी शिक्षणअभ्यासको सुपरीवेक्षण तथा मूल्याङ्कनका सम्बन्धमा स्पष्ट दृष्टिकोण सहित साभ्ना धारणा निर्माण गर्नु आवश्यक छ ।

छात्रशिक्षकहरूले सामना गर्नुपरेका समस्याहरूमा शिक्षण सामग्री एवम् उपकरणको अभाव, कक्षामा विद्यार्थीको सङ्ख्या धेरै हुनुतथा कमजोर भौतिक अवस्था हुनु जस्ता रहेका छन् । विद्यालयमा एउटा विषयको सीमित संख्यामा कक्षा हुँदा हुँदै धेरै जना छात्रशिक्षकहरू त्यहाँ पठाइयो भने त्यस विषयको दैनिक कक्षा तालिका बनाउन तथा कक्षा व्यवस्थापन गर्न गाह्रो हुनुका साथै प्रत्येक छात्रशिक्षकले कक्षाकोठामा आफ्नो सिप प्रदर्शन गर्ने मौकाबाट बञ्चित भएको पाइएको हुँदा छात्रशिक्षकहरूलाई क्याम्पस भन्दा टाढा रहेका विद्यालयमा गएर शिक्षणअभ्यास गर्न प्रोत्साहित गर्ने सुविधाका प्याकेजको व्यवस्था क्याम्पसले गर्नु पर्दछ । छात्रशिक्षकहरूमा भाषागत कमजोरीका कारणले विद्यालयहरूमा अङ्ग्रेजी विषय र अङ्ग्रेजी माध्यममा पढाउनुपर्ने विषयहरूसँग पढाउन नसकेको हुँदा विद्यालय प्रशासनले शिक्षणअभ्यास कार्यक्रमलाई अनावश्यक बोझ भएको महसुस गरेको पाइएको हुँदा क्याम्पसले छात्रशिक्षकहरूमा भाषागत दखलता अभिवृद्धि गर्न विशेष कक्षाको व्यवस्था गर्नु पर्दछ । शिक्षणअभ्यास अवधिभरमा छात्रशिक्षकहरूले विद्यालयमा कूल १२ वटा कक्षामात्र पढाउनु पर्ने हुँदा उनीहरूमा झारो टार्ने प्रवृत्ति देखिएकाले समयमै पाठ्यक्रम पूरा नभएको देखियो । विद्यालय पात्रोको आन्तरिक परीक्षा तथा अतिरिक्त क्रियाकलापको समय

तथा शिक्षणअभ्यासको सञ्चालन समेत एउटै समयमा पर्ने हुँदा छात्रशिक्षकले कक्षामा गएर नपढाइ नै शिक्षणअभ्यासको समयावधिसकिने स्थिति समेत पाइयो । छात्रशिक्षकहरू क्याम्पसको कक्षामा उपस्थित नभएका कारण विद्यालयका कक्षामा निपुण ढङ्गले पढाउन नसक्ने हुनाले समय बिताउनमात्र विद्यालय आएजस्तो देखियो । यसका लागि विद्यालय शिक्षणको दिन संख्या बढाउनु पर्ने देखिन्छ ।

यस अध्ययनमा सिमित साधन, स्रोत एवम् सूचनाका साधनहरू (अन्तर्वार्ता र छलफल) का आधारमा प्राप्त निष्कर्षलाई सामान्यकरण गर्न सकिँदैन । त्यसैले सामान्यकरण गर्नका लागि ठुलो क्षेत्रमा वृहत सूचना सङ्कलनका आधारमा अध्ययन गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

निष्कर्ष

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्कायद्वारा स्नातक तहमा सञ्चालित शिक्षणअभ्यास कार्यक्रमअन्तर्गत क्याम्पसमा हप्ताको ६ घण्टी अध्यापन हुने कोड नम्बर Ed. 440 विषयको कक्षा अरू सैद्धान्तिक विषय जति नै नियमित रूपमा सञ्चालन नहुनुका साथै भएका कक्षामा विद्यार्थीहरूको उपस्थिति कमजोर देखिनुले संलग्न सुपरीवेक्षक एवम् छात्रशिक्षकहरू नै यस कार्यक्रमको उद्देश्य पूर्ति गर्नका लागि सजग भएको देखिएन । शिक्षणअभ्यास कार्यक्रम सफलताको पहिलो सर्त नै यसमा संलग्न व्यक्तिहरू यो कार्यक्रमका सम्बन्धमा स्पष्ट हुनु पर्दछ तर यस अध्ययनमा यस्तो स्पष्टता देखिएन ।

यस कार्यक्रमका सम्बन्धमा संलग्न सबैपक्षहरू प्रष्ट हुनका लागि प्रत्येक शैक्षिक सत्रको कक्षा सञ्चालन हुनु भन्दा अगाडि क्याम्पसको शिक्षणअभ्यास विभागलेकोड नम्बर Ed. 440को विषय अध्यापन गर्ने शिक्षकहरूको बैठकको आयोजना गर्नु पर्दछ । क्याम्पस प्रशासनलेक्याम्पसमा शिक्षाशास्त्र सङ्कायको स्नातक तह चौथो वर्षको कक्षा सुरु गर्दा विद्यार्थीहरूलाई कोड नम्बर Ed. 440का सम्बन्धमा अभिमुखीकरण कार्यक्रम आयोजना गर्नु पर्दछ । यसका साथै छात्रशिक्षकहरूलाई पठाउने विद्यालयका प्रधान अध्यापक तथा विद्यालय सुपरीवेक्षकहरूलाई विद्यालय शिक्षण कार्यक्रम अगावै संयुक्त बैठकको आयोजना गर्नु पर्दछ । यस्ता बैठक एवम् सेमिनारले सम्बद्ध सबैलाई आफ्नो जिम्मेवारीको बोध गराउँछ । यसो हुँदा शिक्षणअभ्यास कार्यक्रमको अनुगमनलाई समेत प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्न अनुकूल अवस्थाको सृजना हुनगर्दा शिक्षणअभ्यास कार्यक्रमलाई प्रभावकारी बनाउन सकिन्छ ।

(कृतज्ञता ज्ञापन: यो लेख विश्वविद्यालय अनुदान आयोग, सानोठिमी, भक्तपुरद्वारा यस लेखका लेखक समूहलाई Praxis of Supervision in Practice Teaching शिर्षकमा अध्ययन गर्न प्राप्त फ्याकल्टी

रिसर्चमा आधारित छ । यो फ्याकल्टी रिसर्च अनुदान सहयोगका लागि यस अध्ययनका
अध्ययनकर्ताहरूविश्वविद्यालय अनुदान आयोग, सानोठिमी, भक्तपुरप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछौं ।)

सन्दर्भ सामग्री

- ढकाल, माधवप्रसाद (२०६८), अभ्यास शिक्षण: अवधारणा र अभ्यास, रत्न पुस्तक भण्डार ।
- त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय (२०७६), शिक्षणअभ्यास/प्राक्टिकम निर्देशिका २०७६, लेखक ।
- Bhargava, A. (2009). Teaching practice for student teachers of B. Ed. programme: Issues, predicaments and suggestions, *Turkish Online Journal of Distance Education*, Vol. 10(2), 101-108.
- Bhatta, T. R. & Karunakaran, T. (2013). Willing horses: Three is no water primary teacher education in Nepal, *The Dawn Journal*. Vol. 2(2), 478-483.
- Brown, D.P. & Brown, R.N. (1990). *Effective Teaching Practice*, Lechhampton. Thornes Publishers.
- Dubey, N. S. (1981). A Perspective on organization design for human service organizations, *International social work*, Vol. 24 (2)2-13.
- Gage, N. L. (1978). *The scientific basis of the art of teaching*, New York. Teachers College Press.
- Geoffrey, Q.&Rob, S. (2005). What matters in practice teaching? The perception of schools and students, *South African Journal of Education*, Vol. 25(1), 1-4.
- Gujjar, A.A. (2009). Teaching practice: Concept, stages, objectives and suggestions, (Retrieved From <http://www.addthis.com/bookmark.php?v=20>)
- Kagoda, A.M. (2011). The role models and life histories of teacher trainees as tool for effective teacher education: A case of geography teacher trainees, *Academic Research International*, Vol. 1(3),47-58.

-
- Karthogen, F.; Loughran J.&Russel, T. (2006). Developing fundamental principles for teacher education programmes and practices, *Teaching and Teacher Education*, Vol. 22(3), 1020-1044.
- Maphosa, C.; Shumba, J. & Shumba, A. (2007). Mentorship for students on teaching practice in Zimbabwe: Are student teachers getting a raw deal? *South African Journal of Higher Education*, Vol. 21, 296-307.
- Marais, P. & Meier, C. (2004). Hear our voices: student teacher's experience during practical teaching, *Africa Education Review*, Vol. 1, 220-233.
- Merryfield, M.M. (1997). A framework for teacher education in global perspectives, In Merryfield, M. M. & others (Eds.) *Preparing teachers to teach global perspectives: A hand book for teacher education* (pp. 1-24). Thousand Oaks, Corwin Press.
- Misra, K.S. (1993). *Teachers and Their Education*. The Associated Publishers.
- Mwanza, D.S. (2017). Teachers' understanding and attitudes towards the eclectic method to language teaching in Zambia, *Journal of Educational and Management Studies*, Vol. 7(1),1–16.
- Perry, R. (2004). *Teaching practice for early childhood: A guide for students*. Available at <http://www.Routledge.com/catalogues/0418114838.pdf>. (Accessed 18 July 2007).
- Pezaro, C.(2016). Teacher decision-making: What information is needed? Available at <https://npjscilearncommunity.nature.com/users/19567-charlotte-pezaro/posts/13876-teacher-decision-making-what-information-is-needed>. (Accessed 5 February 2018).

- Picciano, A.G. (2017). Theories and frameworks for online education: Seeking an Integrated model, *Online Learning*, Vol. 21(3), 166 – 190. (doi:10.24059/Olj.v2113.1225).
- Saban, A.&Coklar, A.C. (2013). Pre-service teachers' opinions about the micro-teaching method in teaching practice classes,*The Turkish Online Journal of Educational Technology*, Vol. 12(2),234-240.
- Snow-Gerono, J. L. (2008). Locating supervision: A reflective framework for negotiating tensions within conceptual and procedural foci for teacher development, *Teaching and Teacher Education*, (doi: 10.1016/j.tate.2008.02.002).
- Thorndike, E. L. (1906). *The principles of teaching based on psychology*. New York, A. G. Seiler.